

професійних якостей. Знання про себе допомагає студенту самостійно обирати засоби, методи самоаналізу, самооцінки, самозобов'язання, за допомогою яких майбутній фахівець обирає адаптивну поведінкову реакцію, оптимальну, адекватну форму поведінки яка в подальшому стає його професійною стратегією і тактикою під впливом педагогічних установок. Таким чином, студенти оволодівають уміннями в постановці задач навчитися новим формам поведінки, а отже, вчаться проектувати свої дії, щоб відповідати вимогам обраної професії. Дослідження теоретичних і прикладних аспектів проектування дидактичної системи формування духовної культури майбутнього вчителя буде розглядатися в подальших дослідженнях.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2016

УДК 37.035.6

Т. В. Філімонова,
аспірант

(Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського)
Filimonova.tatiana15@yandex.ua

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація

У статті розкривається поняття "національно-патріотичне виховання", патріотизм, патріотичне виховання, національна свідомість, національна самосвідомість.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, патріотизм, патріотичне виховання, національна свідомість, національна самосвідомість.

Summary

The concepts of "national-patriotic education", patriotism, patriotic education, national consciousness, national identity are considered in the article.

Key words: national-patriotic education, patriotism, patriotic education, national consciousness, national identity.

Постановка проблеми. Формування свідомого громадянина-патріота Української держави, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних цінностей є одним із головних завдань держави на сьогодні. У ході воєнних дій на сході України захист національних інтересів держави, утвердження патріотизму, моральності та формування загальнолюдських цінностей молоді є пріоритетним для нашої держави.

Тому зараз, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми національно-патріотичного виховання особистості досліджували багато науковців ще з давніх часів і до сьогодні: Нестор Літописець, Ярослав Мудрий, Іларіон, Володимир Мономах, П. Орлик, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Куліш, Д. Чижевський, Леся Українка, І. Франко, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Рудницький. Багатогранні аспекти патріотичного виховання особистості знайшли своє відображення в працях педагогів Х. Алчевської, Г. Ващенко, О. Духновича, І. Опієнка, С. Русової, К. Ушинського, Я. Чепіги, які велику увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості, поваги до історичного минулого. А. Макаренко, В. Сухомлинський радили

прищеплювати молоді високі почуття вірності й відданості Батьківщині, пошани до її трудівників. Психологічні засади патріотичного виховання досліджували П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, О. Петровський, І. Синиця, П. Якобсон. У сучасній педагогічній науці окремі аспекти патріотичного виховання розробляють О. Бандура, Н. Волошина, А. Капська, В. Неділько, Є. Пасічник, Б. Степанишин.

Мета статті – розкрити зміст процесу національно-патріотичного виховання особистості.

У Конституції України, Національній доктрині розвитку освіти України, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Законі України “Про освіту”, програмах “Базовий компонент дошкільної освіти” і “Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України” та інших державних нормативно-правових документах як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина – патріота України як світоглядного чинника.

У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді “національно-патріотичне виховання” визначається як “комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації” [8, с. 4].

Патріотичні почуття не повинні бути споглядальними, обмежуватися пасивними реакціями милування й уподобання. В ідеалі, як зазначають П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька, “вони спрямовуються на виконання надзавдання – піднести Україну до рівня високо розвинутих світових держав, що вимагає активної творчості всього українського народу. У нинішніх умовах емоційне начало патріотизму виявляється, насамперед, у мужності, рішучості, готовності українських громадян відстоювати незалежність своєї молоді держави всіма можливими засобами навіть міліарними” [2, с. 45].

Також деякі автори (О. Красовська, П. Кендзьор, М. Боришевський та ін.) доцільною умовою формування особистості громадянина вважають опору на національні та загальнолюдські цінності.

На думку І. Беха та К. Чорної, на початку молодшого шкільного віку діти - шестилітки виділяють особисті цінності, відбувається їх емоційне освоєння, яке закріплюється в діяльності, поведінці та міжособистісних взаєминах. У шестирічних дітей з'являється дистанція соціальних зв'язків при оцінці норм поведінки дітей і дорослих; у них розвивається певна орієнтація на соціум, вміння на відповідному рівні розуміти й оцінювати суспільні відносини. У шість років дитина починає розуміти важливість суспільно значущих справ, у неї формується певне розуміння й оцінка соціальних явищ, орієнтація на оцінне ставлення дорослого через призму конкретної діяльності. За всіх індивідуально-варіативних особливостей процесу становлення ціннісних орієнтацій, саме у шість років він відрізняється найбільшою динамічністю [1, с. 16].

Суттєві зміни в ціннісних орієнтаціях дітей відбуваються при кінці молодшого шкільного віку. Психологічна роль ціннісних орієнтацій дитини в цей час особливо зростає й ускладнюється, враховуючи закономірності формування її як особистості [1, с. 16].

У молодшому шкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання; як учня, жителя міста чи села; виховувати в неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи; до рідного слова, побуту, традицій [1, с. 17].

Н. Волошина розглядає патріотизм як "шанування місця свого народження, і місця постійного мешкання (малої Батьківщини), і своєї країни, (Батьківщини у широкому розумінні цього слова), любов і турботу про них. Це почуття виникає і розвивається, все більш соціалізуючись і збагачуючись, у процесі духовно-естетичного розвитку" [7, с. 72 – 75.]

На думку Н. Волошиної, патріотизм суспільства існує і проявляється завдяки наявності суб'єктивно-об'єктивних відносин. До суб'єктів патріотизму суспільства відносяться індивід, особистість, сім'я, еліта, клас, група, етнос, нація. Зважаючи на кореляцію суб'єкта й об'єкта, об'єктами патріотизму можуть бути Батьківщина та елементи суспільства, що є суб'єктами патріотизму, особистість, військова організація. Патріотизм є соціально-психологічною якістю, яка формується, розвивається або притуплюється (втрачається) в процесі життя під впливом політичних, економічних і соціальних чинників [6, с. 12].

Н. Волошина визначає, що патріотизм – це відношення до Батьківщини, ціннісне віддзеркалення у свідомості і практичний прояв у вчинках суб'єкта з певними просторово-часовим, соціокультурним, національно-державним континуумом. Патріотизм – чинник і засіб організації та самоорганізації людського суспільства [4, с. 127].

А. Вирщиків писав: "Патріотизм – це, перш за все, стан духу наш "воз-дух", душі. Це наш "воз-дух". "Воз" – як дещо високе і піднесене, як умова отримання можливості дихання, що є безпосередньо умовою життя. "Дух" – як дещо самоорганізуюче наше життя в його красі й величі. Це складний спосіб (форма) духовно-психологічного існування людини" [11, с. 245].

Аналіз наукових праць О. Коркішко дав можливість стверджувати, що на різних етапах розвитку суспільства поняття патріотизму набувало оновленого змісту. Проте його головні риси: любов до Батьківщини, відстоювання її інтересів; боротьба за її волю, честь і славу; любов до народу, родини, сім'ї; обстоювання та відродження рідної мови, науки, освіти, культури, мистецтва, духовних традицій народу; зміцнення дружби між народами є актуальними і сьогодні.

На сьогоднішній день досить дослідженим у педагогічній науці є національно-патріотичне виховання (Ю. Бондаренко, О. Вишневський, В. Довбищенко, Р. Захарченко, П. Ігнатенко, В. Каюков, О. Онищук, С. Павх, Б. Ступарик, О. Яроменко та ін.). Питання національно-патріотичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку певною мірою розглядали І. Гречишкіна, О. Саприкіна, О. Соколенко, О. Хомич, О. Цалапова та ін. Питаннями підготовки майбутніх педагогів до національно-патріотичного виховання розглядають К. Ігнатенко, А. Ігнатуша, О. Ілішова, Н. Краснова та ін.

За останнє десятиліття виконано ряд дисертаційних досліджень з проблем патріотичного виховання: Т. Гіалітіна (Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу, 2007); О. Стюпіна (Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва, 2007); О. Боровик (Психологічні умови формування патріотичної свідомості учнів ліцеїв, 2008); Н. Волошина (Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства, 2010); М. Качур (Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства, 2010); С. Оришко (Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, 2010); Б. Мисак (Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни, 2010); М. Тимчик (Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи, 2012);

В. Мірошніченко (Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, 2012); О. Духовна-Кравченко (Взаємозв'язок патріотизму та національної ідеї у становленні сучасної держави, 2012); А. Максютов (Патріотичне виховання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності, 2013); О. Жаровська (Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному просторі середовищі педагогічного університету, 2015).

Н. Волошина, проаналізувавши і узагальнивши підходи до розуміння патріотизму, формулює вихідні теоретичні й методичні установки його визначення.

По-перше, патріотизм, якщо мати на увазі його генезис, виникає й виявляється як почуття, усе більше соціалізуючись і морально піднімаючись за допомогою духовного збагачення особистості.

По-друге, процес розвитку почуття патріотизму нерозривно пов'язаний з його дієвістю, що виявляється в активній соціальній діяльності, конкретних діях і вчинках, що здійснює суб'єкт в ім'я Батьківщини.

По-третє, патріотизм, будучи глибоко соціальним за своєю природою явищем, являє собою не тільки найважливішу грань суспільства, але й джерело його існування й розвитку, виступає як атрибут життєздатності соціуму.

По-четверте, в якості основного суб'єкта патріотизму виступає особистість, пріоритетним соціально-моральним завданням якої є усвідомлення своєї історичної, культурної, національної, духовної й іншої належності до Батьківщини, що визначає зміст і стратегію її життя.

По-п'яте, патріотизм нерозривно пов'язаний з духовністю. Будучи піднесеним почуттям, незамінною цінністю, джерелом і найважливішим мотивом соціально значимої діяльності, він властивий тій особистості (соціальній групі), що досягла значного духовно-морального й культурного рівня розвитку [6, с. 359].

На підставі сформульованих установок Н. Волошина пропонує таке визначення патріотизму.

Патріотизм – це одна з найбільш значимих, незмінних цінностей, що властива всім сферам життя суспільства й держави, яка виражає ставлення особистості до своєї Батьківщини й характеризує вищий рівень її розвитку в процесі діяльності на благо Батьківщини. Він являє собою своєрідний фундамент суспільного й державного устрою, ідеологічну опору його життєздатності, одну з основних умов ефективного функціонування всієї системи соціальних і державних інститутів [6, с. 360].

Одним із головних напрямів здійснення національно-патріотичного виховання є формування національної свідомості та самосвідомості. Це передбачає виховання любові до рідної землі, свого народу, віру в його духовну силу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), готовність свідомо служити інтересам своєї держави, патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, формування почуття гордості за свою Батьківщину.

Національна свідомість – основа патріотичного виховання, це глибоке усвідомлення своєї етнічної належності та своєрідності історичної долі, невід'ємний атрибут кожної нації. Вона свідчить про зрілість народу як самочинного суб'єкта історичного процесу, є показником морального здоров'я, духовних та інтелектуального потенціалу особистості [14, с. 12 – 14].

На відміну від Р. Петронговського, який наголошував, що патріотичне становлення індивіда відбувається як двоєдиний процес (на психологічному рівні – це формування уявлень, почуттів, звичок, настроїв та прагнень; на ідеологічному – формування патріотичної свідомості, ідей, поглядів і переконань), О. Вишневський виділяє три етапи

розвитку патріотичної свідомості людини:

1. Етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення є основою, фундаментом патріотичного виховання і здійснюється переважно в батьківській родині та в школі. Він припадає на дошкільний і молодший шкільний вік. На цьому етапі формується почуття патріотизму.

2. Етап національно-політичного самоусвідомлення, припадає на підлітковий вік, коли дитина з лона сім'ї та школи переходить у громадське середовище. На цьому етапі відбувається приєднання юнацтва до різноманітних дитячих і молодіжних громадських, політичних організацій і об'єднань, які в змозі допомогти виховати сьогоdnішнього школяра, завтрашнього громадянина України.

3. Етап державницько-патріотичного самоусвідомлення, коли поняття "національного" виходить за межі етнічності та сягає рівня державності. Характерними рисами цього етапу є вияв любові, поваги до своєї держави як головної мети нації [15, с. 36].

За змістом національна свідомість виступає діалектичною єдністю загальнолюдського і національного, в якій загальнолюдське виявляється у неповторному бутті нації. Основою національної свідомості виступає національна самосвідомість [12].

Національна самосвідомість – це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільнот і характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість відображає ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації [14, с. 198].

Виокремлюють два рівні національної самосвідомості:

1) низький (досить часто підсвідомий) – емоційно відчужене співпереживання власної єдності з іншими представниками етнічної спільноти (етнічна ідентичність);

2) високий – раціональне, глибоке усвідомлення національної належності (національна ідентичність) [13].

Таким чином, можна зазначити, що проходження цих етапів свідчить про громадянсько-патріотичну зрілість людини, національну свідомість. Влучно висловилася К. Чорна, що вирішувати проблему формування істинної національної самосвідомості можливо лише у зв'язку з духовним розумінням Батьківщини. Тому що "Вітчизна – це дух народу в усіх його виявах і творіннях, а національність означає своєрідність цього духу" [17, с. 210].

Проаналізувавши різні підходи науковців до визначення поняття „патріотизму” (О. Биков, О. Вишневський, В. Гонський, С. Гончаренко, М. Іванов, О. Коркішко, В. Лутовінов, Г. Мітін, С. Паршук, Ю. Руденко, К. Чорна та інші), не можна не погодитися з Ю. Зубцовою, яка виокремила такі аспекти цього явища:

1)патріотизм як почуття: ставлення до Батьківщини, народу, суспільства, моральне почуття, обумовлене світоглядом людини, її приналежністю до етнічної спільноти;

2)патріотизм як один із потужних і постійних мотивів соціальної діяльності;

3)патріотизм як система поглядів, ідей, що є результатом засвоєння культури, традицій, звичаїв свого народу;

4)патріотизм як безпосередній прояв любові до Батьківщини у вчинках людей, активно діяльнісна самореалізація на благо Вітчизни [9, с. 5].

Висновки. Отже, у вирішенні проблеми національно-патріотичного виховання, у першу чергу, має брати участь сама особа та повністю усвідомлювати важливість своєї участі в житті країни, оскільки найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання, як зазначається в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та

молоді, є формування ціннісного ставлення особистості до свого народу, Батьківщини, держави, нації.

Слід зазначити, що патріотизм виступає в єдності духовності, громадянської та соціальної активності особистості, яка усвідомлює свою єдність з державою.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. В основі української системи національно-патріотичного виховання лежить ідея об'єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї державності, громадянства, що є загальними надбаннями – забезпечують усебічний соціальний та культурний розвиток [10, с. 8]. Відповідно до перспектив подальшого дослідження необхідно закладати ці основи ще з дошкільного віку і систематично розвивати та збагачувати їх. Цей процес має чітко спрямовувати як держава, так і завдяки систематичній праці педагога. І тут важливим є наявність суб'єктивно-об'єктивні відносини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді [Електронний ресурс] / І. Бех, К. Чорна – Режим доступу : <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/375/Програма%20українського%20патріотичного%20виховання.pdf>
2. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: [навчально-методичний посібник] / П. Р. Інатенко, В. Л. Поплулжко, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
3. Віндіюк П. А. Критерії патріотичного виховання студентської молоді [Електронний ресурс] / П. А. Віндіюк. – Режим доступу : http://virkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp15/tezi.vindjuk.pdf
4. Волошина Н. Порівняльний аналіз понять “патріотизм” і “націоналізм” в Україні / Н. Волошина, І. Пампуха // Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. – 2015. – №4. – С. 122 – 129.
5. Волошина Н. М. Соціально-філософський вимір патріотизму й націоналізму в Україні / Н. М. Волошина // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. -Вип. 45 (№ 3). – С. 354-364.
6. Волошина Н. М. Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 “Соціальна філософія і філософія історії” / Н. М. Волошина. – К., 2010. – 20 с.
7. Волошина Н. Філософські погляди на сутність патріотизму як інформаційно-психологічну складову інформаційної безпеки / Н. Волошина // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2009. – №1 (4). – С. 72 – 75.
8. Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 — Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді
9. Зубцова Ю.Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Ю. Є. Зубцова. – К., 2012. – 20 с.
10. Кірик М. Формування національної самосвідомості учнів: основні завдання та шляхи їх реалізації / М. Кірик // Учитель початкової школи. – 2015. – № 8. – С. 8 – 12.
11. Патриотически-ориентированное образование: методология, теория, практика / Ф. К. Быкова, А. Н. Вырщикова, М. Б. Кусмарцев и др. ; под общ. ред. А. К. Быкова, А. Н. Вырщикова. – М. : Роспатриотцентр; Волгоград : НП ИПД «Авторское перо», 2005. – 400 с.
12. Савицька О.В. Етнопсихологія: навч. посіб. / О. В. Савицька, Л. М. Співак – К.: Каравела, 2011. – 264 с
13. Терещенко Л. А. Формування патріотичної свідомості учнівської молоді / Л. Терещенко, Т. Кесьян // Вісник педагогіки і психології [Електронний ресурс] Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут людини. – Вип. 18. – К., 2015. – Режим доступу до збірника : <http://www.psvh.kiev.ua/> Збірник наук. праць. - Випуск 18
14. Філософський словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1986. – С. 358.
15. Хорламова О. Л. Виховання у дітей в сім'ї патріотизму як життєвої цінності / О. Л. Хорламова, Т. В. Кравченко // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах : матер. звітної наук.-практ. конф. – К., 1999. – С. 34–37.
16. Чорна К. Зміст патріотичного виховання школярів в умовах державотворчого процесу в Україні / К. Чорна // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах : матер. звітної наук.-практ. конф. – К., 1999. – С. 12–14
17. Чорна К. І. Патріотизм – духовна цінність молодих громадян України / К. І. Чорна // Цінності освіти і виховання : наук.-метод.зб. / за заг. ред. О.В. Сухомлинської. – К., 1997. – С. 209–212.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2016